

Zpátky mezi lidmi

Už několik let se mentálně a tělesně handicapovaní lidé v Česku stěhují z velkokapacitních ústavů do malých domácností v běžné zástavbě. Takzvaná transformace sociální péče dodnes mnohde naráží na odpor. Zejména tam, kde žádni postižení ještě ubytováni nejsou. Vychází totiž hlavně z nevědomosti.

Před jedenácti lety, 22. února 2008, spadl na spícího tělesně a mentálně postiženého pana Ladislava strop zámku v Jinošově, kde byl tou dobou v ústavní péči. Stav budovy nebyl na první pohled tak špatný, ale běžným kontrolám uniklo, že trámy napadla dřevomorka. Ladislava, trvale upoutaného na invalidní vozík, převážel po havárii s úrazem hlavy a v bezvědomí vrtulník na ARO do Brna. Několik dní byl v kómatu.

„V nemocnici jsem strávil dva měsíce, kde jsem se z toho trochu dostal,“ vypráví dnes slabým hlasem Ladislav. Sedí ve svém pokoji v novém domku ve Velké Bíteši, který sdílí s pěti dalšími postiženými lidmi. Byla to právě ona havárie stropu, co způsobilo urychlený odchod lidí z jinošovského zámku – nejprve do provizorních ubytoven, později do nových domků úmyslně rozmístěných v běžné zástavbě v okolních obcích. Z Ústavu sociální péče Jinošov se

tedy v důsledku nehody stal Domov bez zámku v Náměšti nad Oslavou, první plně transformované zařízení pro lidi s tělesným a mentálním postižením na Vysočině. Dnes už tu velké stěhování a jeho výsledky mohou bilancovat na základě několikaleté praxe.

Strach z bláznů

„V našem komunitním bydlení překvapivě nejvíce rozkvetli klienti s těžším mentálním postižením. Ti toho po pár letech zvládají daleko víc, než si kdy naši zaměstnanci dokázali představit. Lidé s lehkým postižením se dokázali snáze prosadit už v ústavech,“ říká ředitelka Domova bez zámku Hana Šeráková, která nám dovolila nahlédnout do běžného chodu nových domácností handicapovaných. Je to právě záměr začlenit do běžné populace i lidi s těžkými

SVOBODA A SOUKROMÍ, kterých si užívají Marek s Vlastou, by před pár lety byly nemyslitelné. Handicapovaní partneři dnes mají vztah se vším všudy, včetně společného lože.

handicapy, jenž vyvolával nejsilnější odpor. Mnozí to považovali a dodnes považují za šílenství.

„U nás se od začátku počítalo s tím, že do domácností půjdou všichni naši klienti,“ zdůrazňuje Šeráková. „A dnes jsou také všichni klienti spokojeni. I názor veřejnosti se tady postupně proměnil. Lidé se báli, že se jim do sousedství nastěhují nějakí blázni či devianti. Ale potom jsme žádné konflikty řešit nemuseli. Naopak, sousedé mají naše klienty rádi, protože jsou upřímní, nezávidí vám nové auto, nesledují vás a většinou nepořádají hlučné oslavy.“

Pochopit blahodárný vliv nově nabytých svobod a získaného soukromí na mentálně postižené je ovšem složité. Špatně se to vysvětluje i některým klientům. „Je to tady dobrý, zatím. Ale dneska mě trochu bolí břicho,“ odpovídá Ladislav ve svém pokoji na otázku, jak se mu líbí v novém bydlení. Zrazuje ho paměť a má potíže s trávením. Říká, že je mu v komunitním domku lépe než v ústavech, kde strávil celý život, ale neumí vysvětlit,

v čem ta změna vlastně tkíví. Dál už se musíme ptát někoho jiného. Nejdříve ale drobný historický exkurs.

Odklizení na okraj

Klasická ústavní péče, na kterou jsme my Češi byli po desetiletí zvyklí, u nás vznikala v šedesátých letech minulého století. Komunistický režim se v podstatě rozhodl plošně „oddělit zrna od plev“ a tělesně a mentálně postižené odsunout stranou od většinové společnosti. Nejlépe je úplně skryt před zraky veřejnosti v odlehlých lokalitách. K tomu posloužily konfiskované zámky a kláštery. Mímořádně „úspěšná“ byla v tomto ohledu Praha, jež ústavy hojně zakládala v okolních krajích.

Tak vznikly obrazy, které mají mnozí z nás zasunuty v paměti dodnes – ponuré, chátrající obří budovy na okrajích lesů se zamřížovanými okny, zamřížovanými postelemi, obehnané vysokými ploty. Mrazilo z toho v zádech. Uvnitř vznikly uzavřené světy, v nichž mnozí lidé strávili celý život. Masovost veškerých činností způsobovala potlačování individualit, nulové soukromí. Jako ve vězení, jen bez vidiny vysvobození.

Projekt transformace, který od roku 2007 začalo podporovat Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, měl zažité pořádky zvrátit a nahradit je moderní sociální službou. Základním předpokladem bylo přestěhovat postižené lidi do obcí, do samostatného nebo komunitního bydlení, kde s nimi budou podle potřeby pobývat pečovatelé. Přesně tak to v Domově bez zámku dnes vypadá. „My vlastně vracíme stav věcí tam, kde původně byl. Postižení lidé dříve žili mezi ostatními obyvateli. Každá vesnice měla svého podivína, který v ní nějak společensky fungoval,“ vysvětluje ředitelka Šeráková.

Holky, pivo a „festáky“

Po transformaci se plně sociálně zařadil například Milan, jehož potkáváme ve dveřích denního stacionáře Domova bez zámku. U vysokého mladíka si jeho postižení všimnete, až když začne mluvit. Na sobě má černé tričko s logem heavy-metalové skupiny Sabaton, kožený krivák a hned se nám omlouvá za svoje džíny, které jsou modré, a tudíž nesplňují standardy jeho nově osvojeného stylu.

„Já žiju metalový život,“ chlubí se Milan. Když se ho ptáme, jak se mu daří v novém bydlení, postěžuje si. „Na domek

jsem šel před šesti lety. A ze začátku to bývalo lepší. Teď mi vadí spolubydlíci, chovají se jako děti.“ Milan má zkrátka pocit, že je duševně přerostl, a chce do lepší společnosti. Také se nám svěřuje, že v současné době nemá přítelkyni. Ale nedávno ji měl. Našel si podobně postižené děvče přímo v domově, což je něco donedávna nemyslitelného. Vztah mu ovšem nevydržel. „Byl jsem blbej, dělal jsem hlouposti, byl jsem i agresivní a tlačil jsem na pilu,“ přiznává mladý muž, že se dopustil stejných chyb, jakých se v prvním vztahu dopouští bezpočet mužů.

„Řešíme teď jiný typ obtížných situací než v ústavu. Ty vesměs vyplývají z nově nabyté svobody klientů. Někteří si s ní neumějí ze začátku poradit. Občas se třeba opijí, zkoušejí od lidí loudit cigarety nebo navazují rizikové vztahy,“ doplňuje Šeráková. Stav, v němž se někteří klienti osvobození z velkých ústavů právě teď nacházejí, srovnává s pubertou. „Ta je ovšem nezbytným přechodem do dospělosti. Nejvíce se poučí, když se setkají s důsledky vlastních rozhodnutí. Musíme je zkrátka někdy nechat, aby si nabili nos. Na nás je, abychom vyhodnotili, jaké riziko je pro ně ještě přiměřené.“

Naprosto spokojený je naopak Aleš, vozíčkář s těžkým fyzickým postižením, který se o sebe nedokáže postarat sám a jehož řeč je špatně srozumitelná. Myslí mu to ale dobře. Setkáváme se s ním u něho doma, v kuchyni komunitního domu v novostavbě na okraji Velké Bíteše. Aleš se před třemi lety stěhoval od stárnoucích rodičů do ústavu v Hořicích, tam se mu ale nelíbilo. „Spolubydlíci mi bral věci,“ stěžuje si. „Tady je to ale A1,“ libuje si a zvedá palec nahoru. Ve volném čase si hledá klipy na YouTube, v létě s ošetřovatelkami obrábí hudební festivaly a užívá si je naplno. Klidně si tam dá i pivo.

Jako v armádě

Jenom opravdový škarohlíd by Milanovi a Alešovi jejich svobodu upíral. Přesto se stále objevuje dost lidí, kteří jim typicky česky fandí jen do chvíle, než zjistí, že by se mohli nastěhovat do sousedního domu. Šlo by namítnout, že i prostředí zámku lze udělat hezčí, domáctější, o což se mnohé ústavy upřímně snaží. A nechat postižené tam, kde jsou. Další lidé se bojí o samotné klienty a věří, že nějaké to zamřížované okno zvýší především jejich bezpečí. ▶

▲ **ÚPRAVA NESTAČÍ.** Domov Kamélie v křižanovském zámku nemá v oknech mříže, všechny dveře jsou odemčené. Stejně tu klienti nikdy nebudou mít tolik svobody jako v komunitních domcích, tvrdí jeho ředitelka.

▲ **ŠITÉ NA MÍRU.** Pokoje v komunitních domcích jsou přizpůsobeny moderní sociální péči. Klienti mají bez ohledu na postižení vlastní pokoje a pečovateli pomáhají přístroje.

▲ **JE TO TU SUPER,** říká těžce handicapovaný Aleš ve svém pokoji v komunitním domku. V ústavu mu spolubydlící bral věci. Tady mu do pokoje smějí lidé jen na pozvání.

„Zásadních změn podle mě v prostředí zámku nelze při vši dobré vůli dosáhnout. Když je hodně lidí pohromadě, musíte mít pravidla. Podobné je to třeba v armádě – čím více lidí po kupě, tím je potřeba mít větší řád. A tím více se stírají individuality,“ shrnuje Hana Šeráková, proč je podle ní stěhování nezbytné. „Lidé v ústavech se sice snaží dělat pozitivní kroky, ale s osmdesáti klienty pohromadě prostě nikdy nebudete mít takové výsledky jako se šesti. V domácnosti je míra svobody nesrovnatelná.“

Další překážkou je architektura zámekových budov. Ta spolu s památkovou péčí neumožňuje provádět některé potřebné modernizace. To nám potvrzuje pracovnice Domova bez zámku Eva Chytková, již potkáváme v hrnčířské dílně pro klienty. Pamatuje si provoz na zámku v Jinošově. „Tam jste měl na starost třeba třicet vozíčkářů. Všechny jste je zvedal ručně. To byla dřina! Spoustu času zabrala jenom péče a na další věci nezbyl čas. V nových domcích máme zvedací zařízení, které všechno hrozně usnadní,“ libuje si zaměstnankyně, jež se úspěšně adaptovala na novou formu péče (viz *Zaměstnanci na rozcestí*).

Za konkrétním srovnáním dále vyrazíme do nedalekého Křižanova, kde na místním zámku sídlí Domov Kamélie. Ten se také plně vrhl do procesu transformace, na rozdíl od kolegů z Náměšti nad Oslavou ale ještě nejsou hotovi. Proto tu teď mají klienti paralelně v zámku i v komunitních domech.

Je to celkem nedávno, co se ředitelka Domova Kamélie Silvie Tomšíková účastnila jednání o umístění nových komunitních domů a bytů. A jmenuje konkrétní příklad, kdy transformace narazila na odpor veřejnosti. „V obci Bobrová byly problémy s potenciálními sousedy. Raději jsme se rozhodli tam nejít, když nás tam část občanů vyloženě nechtěla, hlavně z neznalosti. Podle mě chybí osvěta. Osobně jsem se snažila celý projekt lidem vysvětlovat. Jsou samozřejmě i tací, kteří se nechat poučit nechtějí, jako v tomto případě,“ povzdechne si Tomšíková.

Lepší než dobré

Když nás Silvie Tomšíková provádí křižanovským zámkem, autor tohoto článku nevyhází z úžasu. Je to nečekaně přívetivé prostředí. Energická ředitelka nás navíc systematicky zahrnuje ukázkami

novinek a zlepšováků. Žádné dveře nejsou zamčené. Mají tu hezkou dílnu, tělocvičnu a místní relaxační místnost člověk klientům tiše závidí. Ve společenské místnosti se k nám vrhají ještě nepřestěhovaní klienti. Chtějí nás pozdravit a poklábosit, působí šťastně.

Ředitelka nám dokonce ukazuje pokoje, kde stále klienti bydlí po dvou či více lidech, takže soukromí tu standardů v domcích nedosahuje. Pochlubí se ovšem, že se bývalé ředitelce a jí samotné podařilo velké zámecké pokoje rozdělit příčkami na menší takovým způsobem, jenž prošel přes památkáře. Nakonec se nemůžeme nezeptat: „A vy vážně podporujete kompletní transformaci? Tady nám ukazujete spoustu vaší práce, která by přišla vniveč.“ Tomšíková okamžitě odpovídá: „Samozřejmě, jednoznačně.“ Neváhá pohrbit několik let piplání zámku proto, co považuje pro klienty za přínosnější. To už vyžaduje hodně silné přesvědčení.

Mimochodem, cestou zámeckými chodbami narážíme ještě na jeden zvláštní odkaz na transformační proces. Když jdeme kolem záchodových dveří v prvním patře, všimneme si, že jsou

na několika místech potlučené zhruba ve výši hlavy. S neblahým očekáváním se naší průvodkyně ptáme, od čeho to je. „To udělal jeden náš klient. On prostě takhle tloukl hlavou do dveří. Byl to jeho standardní projev, šlo o sebepoškozování. Koupili jsme mu takovou gumovou čepičku, aby se nezranil. Dneska už žije v domku a tam s tím přestal.“ Když se ptáme proč, odpoví jednoduše: „To nevím. Zkrátka to doma nedělá. Má tam vlastní pokoj, klidnější prostředí...“

Spojené postele

Klienty Domova Kamélie, kteří už jsou ze zámku přestěhováni do novostaveb na okraji Křižanova, zastihujeme v podvečer ve vynikající náladě. Jedna z místních dam nám ve společné jídelně servíruje čaj, jež sama uvařila, a my ho zkrátka nemůžeme odmítnout. Jsme přece u ní doma na návštěvě a hostitelka je viditelně hrdá na to, že nám může sama uvařit čaj. V ústavu ho v přesně stanovený čas servíroval personál, klienty by k vaření ještě před pár lety nikdo nepustil.

Pak se nás ujímá paní Vlasta. „Tady v domku je lépe než na zámku. Tam to bylo taky hezké. Ale tady líp vaří,“

odpovídá nám na otázku, jestli se jí v novém bydlení líbí. Její zdůvodnění působí banálně, jenomže pak přijde názorná ukázka. Komunikativní žena s lehčím stupněm postižení nám nadšeně vypráví, že se příští týden chystá na ples a do té doby si musí koupit nové lodičky. Půjde se svým přítelem Markem, který s ní sedí u stolu a podle našeho odhadu trpí Downovým syndromem. Když Vlasta říká přítel, myslí tím životní partner. Nato se vydáváme do jejich společného pokoje, kde nám s radostí ukazují postele sražené k sobě.

Pak nám Vlasta vypráví, jak se poznali. „Bylo to na zámku, tam jsem Marka poprvé viděla, ale ještě jsme se neznali. Bydlel na jiném oddělení, protože je chlap. Pak nám na pokoji prasklo topení a Marek přišel na pomoc. Tak jsme se dali dohromady,“ vzpomíná Vlasta a podtrhuje tím skutečnost, že i na progresivním křižanovském zámku panovala částečná pohlavní segregace. Ta byla mimochodem ještě v devadesátých letech v ústavní péči absolutní – zařízení byla buď výhradně mužská, nebo ženská. Nad spojenými postelami si člověk říká, že je svědkem opravdu velkého pokroku.

Ještě se ochotné Vlasty ptáme, jak to mají se sousedy. „Jsou v pohodě. Zdravíme se. Ale jinak spolu nemluvíme.“

Zaměstnanci na rozcestí

Naprosto klíčovým bodem proměny ústavů sociální péče je pomyslná transformace samotných zaměstnanců. Nejen klienti, ale i pečovatelé trávili desítky let v uzavřených ústavních světech, kde je semlela každodenní rutina, řád a direktivní přístup k postiženým. Komunitní domácnosti přitom vyžadují úplně jiný přístup. „Asistent si musí uvědomit, že klienti nejsou v jeho ústavu, ale že on je u nich doma,“ říká ředitelka Domova bez zámku Hana Šeráková. Důraz se klade na individuální přístup k postiženým a na to, aby asistenti asistovali, nikoli dělali věci za klienty. Ne všichni bývalí zaměstnanci tuto změnu zvládli, na rozdíl od klientů, shodují se ředitelky Šeráková a Tomšíková. Někteří se už od začátku neztotožnili s myšlenkou transformace, u jiných se ukázalo, že se sami stali příliš „institucionalizovanými“. S odchodem z ústavu také zanikla řada pracovních míst v technických profesích. Kuchařky, pradelny, údržbáři a další přestali být potřeba. Řada z nich se ovšem přeúčila a dnes úspěšně působí jako asistenti, kterých naopak komunitní domácnosti vyžadují více než ústavy. S tím také souvisí celkový ná-

růst nákladů na mzdy zaměstnanců. Na druhou stranu se ale ušetří na nákladech na náročnou údržbu zámeckých budov a na zmíněné pomocné profese.

▲ POUZE PŘESVĚDČENÝ PERSONÁL dokáže provádět kvalitní sociální službu, říká ředitelka Domova Kamélie Silvie Tomšíková. Někteří zaměstnanci ve výhody transformace neuvěřili. S těmi se musela rozloučit.

Meze transformace

Komunitním bydlením transformace nekončí. To, co vidíme v dnešních domcích, je vlastně jen mezifáze. Už od začátku se počítalo s tím, že by postižení měli bydlet úplně samostatně, ještě více rozeseti mezi ostatní lidi. Anebo zůstat s novým systémem výpomoci v rodinách. Existuje totiž obava, že se komunitní domy přemění jen na jakési „malé ústavy“. Teď je všechno ještě hodně čerstvé, experimentuje se, ale brzy by to mohlo sklouznout ke stereotypům a přílišnému řádu ústavního typu.

Postupně je zahajován další krok v transformaci. Třeba právě i v Náměšti nad Oslavou. „Na začátku ledna jsme pronajali první byt, kam jsme přesunuli samostatně jednoho klienta, a máme zažádáno o další byty. Nepočítáme ovšem s tím, že by se samostatně stěhovali úplně všichni,“ říká Hana Šeráková. Lidé s těžším handicapem zůstanou v komunitní péči. Umístit je po jednom je podle ní při vši dobré vůli, kterou evidentně má, nereálné. Všechno má své meze.

Jakub Černý ■